

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.31.8>
УДК 821.161.2:140.8(477)

Жанна ЯНКОВСЬКА

доктор філологічних наук,
професор кафедри філософії та культурного менеджменту
навчально-наукового Інституту соціально-гуманітарного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»

ORCID: 0000-0002-7846-2796
Email: zanna.malva@gmail.com

Людмила СОРОЧУК

кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-0478-356X
Email: lvs1166@ukr.net

«ПІЗНАЙ СЕБЕ САМОГО»: НАЦІОНАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ЗВУЧАННЯ ПОЕМИ-СИМФОНІЇ П. ТИЧИНИ «СКОВОРОДА»

Анотація. Шануючи пам'ять Григорія Савича Сковороди у ювілейний рік від дня народження, можемо говорити про вічний, невичерпний потенціал його творчості та ідей, які наділені категорією позачасся, набирають нових смислів у кожному епоху ось уже майже три століття. Життя та філософсько-літературна спадщина Г. Сковороди (що за змістом взаємодоповнюється, бо у свої твори він вкладав роздуми про смисл буття) з різного погляду неодноразово досліджувалися науковцями. Стали вони предметом осмислення й у літературно-художній творчості багатьох письменників та поетів, у тому числі й Павла Григоровича Тичини.

У цій статті авторки зробили спробу проаналізувати поліфонічні мотиви поеми-симфонії українського поета П. Тичини «Сковорода», звернули увагу на її національно-філософське звучання. Цікавим бачиться уже сам жанр твору – симфонія, що цілком виправдано його побудовою та особливостями звучання (як відомо, П. Тичина є творцем багатьох «музичних» поезій, оскільки мав надзвичайно тонке відчуття звукового ритму, до якого вміло підбирав словесні форми). Головним лейтмотивом твору проходить ідея пізнання й пошуку свого місця у соціумі та світі. Над питанням істинності, «правильної доцільності» власного життя задумувалася, напевне, чи не кожна людина. Г. Сковорода ці прагнення вклав у лаконічний вислів, який за століття уже став сентенцією, – «пізнай себе самого». Описані митцем мисленнєві пошуки, вагання та формування переконань філософа відбуваються на тлі національного простору й дійсності, які були для нього рідними, а спілкування із «людом» він цинив понад усе, як і особисту свободу, бо, тільки будучи вільним, можна бути правдивим, відвертим і щирим. Це кредо Г. Сковорода ствердив іншою провідною ідеєю свого життя – «світ ловив мене, але не спіймав». Ці слова викарбувані на його могилі.

Ключові слова: Г. Сковорода, поема-симфонія П. Тичини «Сковорода», національно-філософські мотиви, «пізнай себе самого» як провідна ідея твору.

Zhanna YANKOVSKA

Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Department of philosophy and cultural management,
Educational and scientific Institute of social and humanitarian management,
«Ostroh Academy» National University

Liudmyla SOROCHUK

Ph.D. in Philology, Research Associate
Centre of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

"KNOW YOURSELF": NATIONAL-PHILOSOPHICAL MEANING OF

PAVLO TYCHINA'S POEM-SYMPHONY «SKOVORODA»

Abstract. Honoring the memory of Hryhoriy Savych Skovoroda in the anniversary year of his birthday, we can talk about the eternal, inexhaustible potential of his creativity and ideas, which are endowed with the category of timeless, gaining new meanings in every era for almost three centuries. The life and philosophical and literary heritage of H. Skovoroda (which are complementary in terms of content, because he included reflections on the meaning of life in his works) have been repeatedly studied by scientists from different points of view. They became the subject of understanding in the literary and artistic works of many writers and poets, including Pavlo Hryhorovych Tychyna.

In this article, the authors attempted to analyze the polyphonic motifs of the poem-symphony of the Ukrainian poet P. Tychyna "Skovoroda", and drew attention to its national-philosophical sound. The very genre of the work – a symphony – is seen as interesting, which is fully justified by its construction and sound characteristics (as is known, P. Tychyna is the creator of many "musical" poems, as he had an extremely fine sense of sound rhythm, to which he skillfully selected verbal forms). The main leitmotif of the work is the idea of learning and finding one's place in society and the world. Probably every person has thought about the question of truth, "correct expediency" of the own life. H. Skovoroda put these aspirations into a laconic saying that has already become a maxim over the centuries - "Know yourself." The thought searches, hesitations and formation of the philosopher's beliefs described by the artist take place against the background of the national space and reality, which were native to him, and he valued communication with "the people" above all else, as well as personal freedom, because only by being free can one be truthful, frank and sincere. H. Skovoroda affirmed this creed with another leading idea of his life - "the world was catching me, but I didn't catch it." These words are engraved on his grave.

Keywords: H. Skovoroda, P. Tychyna's poem-symphony "Skovoroda", national-philosophical motifs, "know yourself" as the leading idea of the work.

Постановка проблеми. У ювілейний рік 300-річчя від народження Григорія Савича Сковороди вкотре прискіпливо звертаємо свій погляд на глибоку спадщину письменника, поета, філософа, педагога, аби з позиції сьогодення осягнути велич його мислительного таланту. За два з половиною століття збагнути й дослідити непересічність Г. Сковороди для розвитку української науки й культури

намагалися не тільки вчені-гуманітаристи, але й письменники, поети, музикознавці. У цій статті йдеться про поему-симфонію Павла Григоровича Тичини «Сковорода», її національно-філософські виміри. Іншими словами, зроблено спробу проаналізувати «тичининське» бачення Г. Сковороди, що є надзвичайно містким і, як це не дивно звучить, – значно відмінним від традиційного, а сама поема, хоч

і не була заборонена, проте довгий час замовчувалася. З огляду на це, студії над поемою бачаться цікавим дослідницьким проектом.

Аналіз наукових публікацій. До вивчення життя і творчої спадщини Г. Сковороди у різні періоди зверталися багато дослідників, серед яких І. Франко, Д. Чижевський, М. Ковалинський, Ю. Барабаш, М. Попович, Д. Багалій, Л. Шевчук, В. Шинкарук, Л. Ушкалов, М. Попович, В. Шевчук, Ю. Лавріненко, Л. Рева, В. Поліщук, І. Грабовська та ін. Усі аналізували й високо оцінювали творчість філософа та поета, хоча кожен із дослідників бачив і трактував її по-своєму. Зокрема, М. Ковалинський, І. Пільгук, О. Мишанич та Л. Махновець були чи найбільш уважними біографами Г. Сковороди. У їх працях багато спогадів, документальних свідчень, архівних матеріалів, приклади епістолярію. Із притаманною кожному досліднику манерою вони детально висвітлюють основні етапи життя і творчості мислителя. Зокрема, за твердженням Л. Реви, В. Шевчук дослідження Л. Махновця [5] назвав «останнім словом розпису біографії Г. Сковороди» [Цит. за вид.: 8, с. 352]. Д. Чижевський дотримувався думки про те, що витоки філософських переконань та поглядів мислителя – у працях німецьких та західноєвропейських мистиків, як В. Вайгеля, Фр. Хр. Етінгера, а також П. Величковського, Я. Коменського та інших [12].

У праці Л. Ушкалова «Українське барокове богомислення: Сім етюдів про Григорія Сковороду» [11] творчість Г. Сковороди розглядається як вершина духовної традиції періоду «пізнього бароко», де й сам мислитель постає як представник цієї доби. Вчений осмислює питання про філософа як представника кордоцентризму («філософії серця») та носія «космічної свідомості». Ідеї справедливості у філософії Г. Сковороди аналізувала І. Грабовська [3]. Тяглість літературної традиції від Г. Сковороди до М. Гоголя та Т. Шевченка простежує у своєму дослідженні Ю. Барабаш [2]. Не відомі раніше деталі про життя й творчість філософа містить праця В. Шевчука «Пізнаний і непізнаний Сфінкс» [13], в якій осмислено окремі питання літературної та філософської спадщини мислителя, взаємозв'язок між ними, моральні основи його розмислів про світ і людину у ньому. У цьому ряду досліджень про Г. Сковороду не можна не згадати й працю М. Поповича «Григорій Сковорода: філософія свободи» [7]. Про філософськи обґрунтоване, сквородинівське розуміння Біблії як основу духовної культури, його пошук істини, пізнання світу і себе, сенсу життя і людського щастя, пошуки мислителем рецептів та шляхів до нього пише у своєму дослідженні Д. Багалій [1].

Своє розуміння щастя Г. Сковорода сконцентровано висловлює в оді «De libertate» («Про волю») – це прагнення до «вольності», під якою він розумів свободу та душевний спокій кожної людини зокрема та людської спільності загалом. У нього свобода керувала думкою, тому вільно мислити міг

тільки будучи вільним у всіх сенсах цього слова. Втрачаючи свободу, він ніби ув'язнював думки.

Аналізуючи життя і творчість Г. Сковороди, «можемо стверджувати, що роль окремих визначальних постатей у розвитку національної культури є досить помітною. Це простежується як на локальному рівні, так і на загальнонаціональному, коли варто говорити про особистостей, які у певний період розвитку суспільства й культури були провідними й стали своєрідним втіленням універсального досвіду, накопиченого в індивідуумі з певною ідентичністю, який являє “особистість”, потрібну саме “там” і “тоді”» [14, с. 100], що відсилає нас до осмислення таких особистостей як архетипу Мудрого Старого. Стосовно постаті Г. Сковороди це може бути темою окремої наукової розвідки.

Серед досліджень про життя, творчість Г. Сковороди та їх вивчення варто згадати також наукову розвідку Л. Реви «Григорій Сковорода (1722–1794) – уродженець України, філософ світового рівня» [8], у якій зібрано та проаналізовано основні праці про спадщину філософа й письменника, виокремлено основні напрямки сквородинознавчих студій, названо вчених, які працювали над створенням його найбільш достовірної біографії. Водночас у статті чітко проходить думка про те, що така складна й різностороння особистість, як Г. Сковорода, потребує подальшого наукового студювання, особливо із врахуванням того соціокультурного середовища, в якому він жив і творив.

Г. Сковороді присвячували свої твори письменники: Т. Шевченко (повість «Близнець»); П. Куліш (поема «Грицько Сковорода»); І. Пільгук («Григорій Сковорода» – художній життєпис); М. Рильський (Слово про рідну матір»); В. Шевчук («Предтеча»); Л. Ляшенко «Блисканиця темної ночі», В. Єшкілев («Усі кути трикутника»); вірші й поеми про Г. Сковороду О. Софієнка та багато ін.

Мета цієї статті проаналізувати національно-філософські основи поеми П. Тичини «Сковорода» (*Симфонія*), показати особливості поетового бачення образу нашого українського мислителя, оскільки літературознавчий аналіз її на сьогодні є більш розробленим. Хоч варто наголосити, що поет і тут є новатором, поєднавши такі художні засоби, як алегорія, гротеск, «театр масок» та інші. Найцікавішим та й, мабуть, найґрунтовнішим джерелом про цей твір є праця-спогад і водночас наукове дослідження про історію написання цієї поеми Ю. Лавріненка «Павло Тичина і його поема “Сковорода”» [4], автор якого був близьким другом поета, часто з ним зустрічався, спостерігав за працею над симфонією.

Виклад основного матеріалу. Постать і творчість Г. Сковороди на тлі української культури настільки велична й непроминуща, що й на сьогодні залишається актуальною, бо її освітлює отой морально-екзистенційний промінь, стержень, який робить її вічною.

«Великий наш філософ щедрю залишив нам спадщину по собі: обсягом широку, змістовністю глибоку і щодо світогляду свого – чисту та моральну...» (П. Тичина). Ці слова відомого українського поета стали епіграфом не для одного дослідження про Г. Сковороду, можуть сприйматися так і стосовно твору самого П. Тичини про нашого реального й овіяного легендами мислителя.

Варто сказати, що творчість П. Тичини як неординарної і дуже талановитого поета у нас досі достатньо не вивчена й недооцінена, зокрема, тому, що жив у складний час більшовицького терору й, перебуваючи майже постійно «під прицілом» влади, обрав шлях своєрідного «маневрування» між провладною ідеологією та власними переконаннями, завдяки чому зміг писати не лише вірші «на замовлення», т. зв. «офіційні щити» (Ю. Лавріненко), але й істинно високі твори, серед яких і поема «Сковорода». Поема справді стала справою його життя, бо працював над нею майже сорок років, публікуючи спочатку окремими розділами, а іноді використовуючи як «ширму» від цензури для публікації інших творів. Проте поетична симфонія, або як її ще називають дослідники «трагедійно-епічна поема», «віршована трагедія» про «духовну людину» так і залишилася «видатною незакінченістю» (Ю. Лавріненко) поета, яка ніби спонукає кожного до власного осягнення особистості Г. Сковороди.

У часи важкої напруги П. Тичина надовго відкладав роботу над твором, хоч, за спогадами, постійно обдумував окремі фрагменти, а потім повертався знову й продовжував працювати. Цей твір став його одкровенням, його внутрішньою сутністю, потребою, його другим «Я», тому характеризується особливою багатомірністю. Працюючи над поемою довгі роки, П. Тичина прагнув не лише збагнути й увіковічнити складні духовні пошуки Г. Сковороди, але й крізь призму твору показати власний духовний світ і власне «прозріння». На думку С. Тельнюка, «образ Григорія Сковороди у цьому творі час від часу набуває ознак образу-маски, якою затуляє своє обличчя сам автор. Наприклад, душевна вразливість Григорія Савича, коли він на кораблі прибуває з чужини, ступає на рідну землю й молиться красі української природи – це й горизонт світосприйняття автора «Сонячних кларнетів»» [Цит. за вид.: 6]. Саме в цьому образі можна вбачати шлях до самого себе, до самотворення («Пізнай себе самого») не лише Г. Сковороди, але й П. Тичини, настільки глибоко вібрують у цих віддалених в часі особистостях спільні ритми, імпульси до бачення світу, людини й природи. Очевидно, саме тому в дослідженні Ю. Лавріновича йдеться про невпевненість поета оприлюднити поему через страх бути не зрозумілим. Тому в багатьох збірках вона й досі публікується частинами. У вищезитованому виданні згадується про те, що В. Стус, прочитавши поему, кардинально змінив свою думку про П. Тичину як поета і людину. У дослідженні-спогаді Ю. Лаврінович написав: «Пригадалися слова з поеми Тичини “В

космічному оркестрі”: “Трагедія космосу [...] Творця на власнім творі розп’ятого” [...] “прометейно в майбутнє ридає і не вертається назад»» [4, с. 10]. Ці слова можуть цілком стосуватися і П. Тичини як творця поеми «Сковорода».

Не випадково є зазначення жанрової форми поеми П. Тичини «Сковорода» – «Симфонія», що перенесена з музичної термінології. Як відомо, поет тонко розумівся на музиці, любив та умів її слухати, а звукову гармонію талановито відтворював у віршованому тексті, якому іноді справді притаманна музична ритміка. Таку манеру його письма дослідники влучно називають «кларнетизмом» – за назвою поезії та однойменної збірки «Сонячні кларнети». Як відомо, симфонія – це великий музичний твір для оркестрового виконання, який складається, як правило з чотирьох рівновеликих, але різних за тональністю частин. Будучи новатором поетичної форми, П. Тичина у ліро-епічному творі відтворив класичне уявлення про такий музичний твір, запропонувавши цікавий міжгалузевий синтез. Поема складається із традиційних для симфонії чотирьох частин (Allegro giocoso, Grave, Risoluto, Finale), які відповідають настроєво-ритмічній канві та елементам музичної архітектоніки.

Осягнення національно-філософського звучання поеми П. Тичини «Сковорода» варто розпочати із акценту на зображенні топосів сквородинівської присутності, які є суто українськими: Київ, Дніпро, Україна, села, «пустинь Китаївська», «сади рожайсті», «кринишне узлісся», «повне поле». Загалом Сковорода із власних творів та аналізованої поеми постає як шукач, який шукає «Бога щасливого» і навіть на якийсь час, здається, знаходить його, встановлює із ним духовно-незримий контакт. Герой залюблений у красу світу, в природу як першоджерело, як Боже творіння, що дає йому не тільки замилювання, але й душевну гармонію:

Сковорода
на землю упаде,
цілує квіти, трави гладить,
росою очі, немов незрячі протирає... [10, с. 144].

У такому всенаповненні природою у героя зринають слова вдячності:

О Господи, як ти всього мене наповнив
щедро, щедротно! [10, с. 144]

Після подяки із уст Г. Сковороди чується бажання-прохання, яке чи не більше хвилювало й самого поета, а не тільки його героя:

Пошли ж душі моїй спокій,
і мир, і злагоду, й любов [10, с. 144].

Природа – це храм Сковороди. Серед неї він чує «Всеблаженного», від якого «такий мир у серце ввійде, що він од радості і бігає, і плаче» [10, с. 145]. Але цей контакт із знайденим чуттєвим Богом виявляється коротким, бо тим часом «ченці похмурі» пустині Китаївської його «жорстоко осуджають» за те, що, будучи гостем отця Іустина, він «до храму не

вхожий». Цей осуд дамокловим мечем зависає над волею та духом героя (як і осуд влади над життям та свободою творчості П. Тичини), і настрої звучання поетичних рядків різко змінюється:

І гірко стане на душі.
Замість гармонії підуть ридання,
І думи тяжкі поженуть
у поле, на край світа... [10, с. 145].

У полі, де Сковорода усамітнюється, він віднаходить спокій та «справжній ключ до душі».

І понад гречкою брєнїння бджіл,
а ще отари понад лісом,
і Києва далекого торжественість нагорна –
усе, усе в природі каже:
познай себе самого, познай [10, с. 146].

Шлях до «себе самого» і для Г. Сковороди, і для П. Тичини став довжиною у життя, його квінтесенцією, смыслом, віднайденням «сродної» праці, Бога, власне, себе як людини, подібної до Бога, якому сповнена «миром» душа складає подяку, а в ній – філософія й велич його афористичного розуму:

«Подяка Богові за все,
найперше ж
за те, що потрібне зробив нетрудним,
а трудне непотрібним» [10, с. 146].

Для Г. Сковороди людина була невід'ємною частинкою природи і сама посідала у ній особливе місце. Тому «познати себе самого» могла, тільки маючи «сродну» працю, що була їй визначена природою, до якої мала нахил чи навіть талант. Тому, щоб досягти гармонії, свободи духу, волі, він не бореться зі злом, яке зустрічається на його шляху, а намагається уникати його. Це філософія його життя і його вибір. У цій «сродності» заховується і сквородинівський кордоцентризм («філософія серця»), бо судження й прагнення «пізнати себе» у нього було рівним пізнанню свого серця («сердце есть зерном»), що відображує духовну сутність людини: мислитель заповідав жити так, як велить людині серце, як, перефразовуючи сквороду, зазначає у поемі автор: «Всяк есть там, де сердцем сам» [10, с. 152].

Крізь призму поеми «Сковорода» червоною ниткою проходять основні віхи української історії, які подані в поемі алегорично, завуальовано, із використанням міфологічних вірувань та героїв (як Чорнобог). В усіх частинах твору відчувається незмінний україноцентризм, тому коли йдеться про часи занепаду й відродження України, то духовні шукання Г. Сковороди видаються не випадковими.

Цікавим у поемі поруч зі Сковородою бачиться образ Марії (Маринки), який викликає асоціації із Дівою Марією, а потім, при другій зустрічі, у екзистенції молитви, коли бачить її зв'язаною, розтерзаною, поневоленою, то – з Україною. Ю. Лавріненко, аналізуючи третю частину поеми, вважав, що «Чорнобог (завуальований прототип

Сталіна – Ж. Янковська) дуже послаблює Сковороду тим, що позбавляє його улюбленої учениці Марії (символ його країни), а натомість підсуває йому «голу панну»» [4, с. 62]. Дослідник задається питанням: «Чи ж не символічно це для самого автора поеми? Сталін підсунув поетові замість поетичної слави – славу політичну — лавреата-орденоносця, міністра освіти (пізніше «й президента» – голови Верховної Ради УРСР). Не погодитися на це значило б смерть. Потрапивши в цю пастку, Тичина розпачливо скаржився, що йому одібрано час на працю поета» [4, с. 62]. Як відомо, в існуючих умовах радянського терору таке покарання несправжньою славою та владою П. Тичина сприйняв дуже боляче, оскільки воно зв'язувало волю, дух, бажання творити.

Але повернемося до образу Марії в поемі «Сковорода». У дівчини головний герой із самого початку викликав довіру, тому вона просто й мудро ділиться з ним роздумами про життя, справедливість («Колись я думала, що можна жити працюючи, аби земля родила. Тепер – ні. Бо батько й мати горби понаробляли, а все панові, бодай йому не дихать» [10, с. 147]). Сковорода щиро співпереживає за дівчину, в якій «сльози як слова». Трагедія Марії передана дуже лаконічно, кількома фразами-«сльозинами». Перша:

– Одна
пішла я раз у панський двір.
А пан на ніч сказав мені зостатись,
грозив ножем і мордував,
та не далася я,
втекла [10, с. 147].

Друга:

А ці ченці –
О Господи, пройти і у церкву не дадуть!
Та що казати... [10, с. 147].

Третя:

А брат мій у повстанцях... [10, с. 148].

Слова дівчини відізналися болем, громом у небі та в його душі, вони зруйнували щойно вибудовану гармонію, викликавши «сльози гніву» та сумні роздуми-хитання:

А Бог один,
і може там якраз,
де ту гармонію розбито.
І як я смів подумати,
що вже зробив щось для людей,
коли безвинні ллються сльози кругом, кругом.
а я од них тікаю! [10, с. 148–149]

У своїх важких філософських шуканнях Сковорода знову звертається до природи. В уяві спочатку зринає один «тригол» вічності – «брєнне, текуче і безконечне» [10, с. 145], а потім інший – природний («земля – огонь – вода»), котрий він співвідносить із дійсністю та людським життям:

Земля, що правди прагне, права.
Огонь – це гнів, що сам рождається в землі

в задуху, в спеку, у туман.
Також вода – душа людини, –
що все – не тільки радість! –
що все одсвічувать повинна [10, с. 149].

Сковороду, як і самого автора поеми-симофонії хвилює те ж питання: «бо де ж гармонія, як справедливості нема?» [10, с. 150] Маючи за зразок Біблію й по-своєму читаючи її, мислитель прагне чесного й праведного українського, а не московського священства (як автор поеми – чесної влади). Саме у той час Києво-Печерська лавра переходить у підпорядкування царедворського московського патріархату. Коли ченці, вбачаючи високість, освіченість, таланти мислителя, просять його залишитися «у Києві, у Лаврі» «стовпом істини» та «окрасою церкви на Україні»,

Затремтів Сковорода, мов пламенем об'ятий:
Ой преподобні!
Яких вам ще стовпів у церкву треба?
Доволі й вас,
стовпів неотесаних!
Ви ж церкву завалили,
Що й за сто літ вона не встане! [10, с. 151]

У цих словах надзвичайно гостро відчувається церковно-релігійна криза сквородининської епохи та, завуальовано, криза влади часів життя П. Тичини, якій потрібні були «гвинтики»-виконавці наказів, а не мисляча еліта, що могла згуртувати й повести за собою народ. Поет пророчо (і так по-сучасному) вкладає в уста мислителя і свої власні передбачення виходу і церкви, і України із духовної та провладної кризи:

Ризо, ризо!
Не багатьох ти преподобними зробила,
але премногих вчарувала.
Окаянствуйте!
Окаянствуйте, поки не встав спаситель церкви!
А він як встане –
то перший же на вас! [10, с. 151]

В аналізованому творі проходить також ідея нерозуміння пророків свого часу, ідея самотності серед юрби собі подібних. Цей стан емоційно важкий, був властивий також не тільки Г. Сковороді, але й поету, таланту якого влада не давала можливості розгорнутися вповні. Як відомо, екзистенція самотності породжує самозаглиблення й загострює передбачення:

Зостався сам.
Один у темноті, у думках.
Дзвіницю хмари обганяли,
і бунтувалися вгорі тополі,
турляючись на схід...
Гроза часами затихала,
й тоді
другу грозу із Києва чуть було.
А що саме –
не розібрать [10, с. 152].

У самотній молитві, за поемою, Г. Сковорода, як той «кобзар на могилі», екзистенційно «возноситься почав все вгору, вище, вище... І бачив землю, всю її неправду неначе вдень, так ясно» [10, с. 153].

У частині поеми «Risoluto», що, згідно з характером музичного твору означає «твердо, рішуче, могутньо», поет і герой особливо виразно зливаються в єдиний образ, це вже зовсім не той нерішучий мрійливий мандрівник, а впевнений у собі месник, котрий закликає до боротьби, котрий знайшов «нову гармонію, в якій щось інше зазвучало» [10, с. 156] і «душа перестала мовчати» [10, с. 157]:

«Блаженні милостивії» сказати катам?!
Ударить так, щоб аж заграло!
Щоб пронеслося над хатами,
над бідними усього світу!
Щоб пробудилися незрячі,
Щоб стали зрячими раби... [10, с. 155].

Як людина духовна, Г. Сковорода, відчуваючи боротьбу, передбачає і зміни, які мають прийти після фізичної та духовної перемоги в Україні. Йому

... душу розвиднювала
далека радість:
її ще очі не бачили,
її ще слух не чув, –
але духом розумів.
Як розумів і те,
що зараз,
зараз же підготувати день той треба,
зараз! [10, с. 158]

Як згадувалося вище, П. Тичина довго не публікував поему, оскільки вона не була завершена. Заляканий владою, іноді залишав писати, а потім раптом з новим запалом відновлював роботу. Розуміючи, що конфлікт із системою неминучий, він почав публікувати окремі, найменш безпечні перед цензурою частини у різних журналах. Дуже образно й детально цей процес описав Ю. Лавріненко: «На війні – як на війні. Тичина рішуче й безоглядно похоронив “велику” поему “Сковорода” з єдиною метою – створити її. І вдався задля цього до автоматизації. Так з'являються в пресі еляборати з “життя коліївщини”, або “Як у рай ішла буржуазія” [...] До майже всіх тих заголовків поет дочіпляв: “Уривок з поеми”, або: “З поеми “Сковорода””. Після смерті поета цензори жорстоко помстилися на ньому: включили в поему всі ті автоматизації. Але сталося дивне диво. Для того, щоб надати поемі видимості “вивершення” (твору явно незавершеного), упорядники мусіли вмістити і цілий ряд цілковито незалежних пасусів поеми. Поема оборонила себе від цензури» [4, с. 22].

П. Тичина не закінчив твору свого життя. Незадовго до смерті він написав віршовані рядки:

Непрохані роки. Куди ваші кроки?
Чому не спитались – де краще іти?
А може б і я всі догнав свої строки,
а потім би й сів повечерять із вами...

«Приходь, героїчне! Прекрасне, явись!»
[Цит. за вид.: 4, с. 23].

У час творчості поет, «мов Лаоокон» весь час плувався в тенетах державного терору і, зовні ніби упокорений, насправді поетично вибухав і любов'ю до України, і ненавистю до її ворогів, і знанням історії та її особистостей, і філософією про зміли буття.

Висновки. Отже, осмислення особистості й творчості Г. Сковорода, який мав за мету досягнути екзистенційні, життєво важливі й вагомні проблеми людського життя, й до сьогодні залишається актуальною науковою проблемою.

Поема П. Тичини «Сковорода» – це поліфонія почуттів, роздумів, філософія життя у складних умовах, багатоголосся любові й страждання, пошуку й вибору, боротьба світлого й темного, перемога добра над злом, правда голосів Г. Сковорода, П. Тичини й народу. У творі переплелися складнощі різних епох, в яких на зміну одному тирану приходять інші і в яких мислитель та поет шукають кожен свою дорогу. У їхніх пошуках себе на рівні духовної, творчої та політичної долі, роздумів і страждань простежуємо багато спільного. Жанровий різновид – симфонія – тут повністю виправданий зміною настрою, ритми, звучання кожної частини: від елегійно-радісного до рішучого. Створюючи поему про Г.Сковороду, П. Тичина писав і про себе, у чому проявляється подвійне прочитання твору, який має національно-філософське звучання, бо для обох особистостей Україна була понад усе.

Основа поеми – сквородинівське прагнення до свободи, волі – як особистості, так і народу загалом. Симфонія завершується «повним протесту відчаєм». Проте в архіві списків твору був знайдений вірш «Будь славна, природо, за все», який, як вважає Ю. Лавріненко, «звучить як епілог поеми» [4, с. 58]. Цей вірш, на думку дослідника, «дає ніби останній висновок і рішення автора. Вкупі з ним оформлюється в послідовному наростанні основна ідея поеми – сквородинсько-тичининський міт не тільки свободи й незалежності “духової людини”, а й її нездоланності. Ця нездоланність уможливується завдяки буряній природі Всесвіту, яка не дає тиранії осістися навіки і відкриває перспективу противникам тиранії» [4, с. 58]. Тому можна стверджувати, що основною смисловою ідеєю поеми є незалежність, нездоланність, свобода вибору в усіх її виявах. П. Тичина часто такого вибору не мав, бо «в умовах наступу сталінізму на всьому фронті поет заховався од світу, од народу в гумовій в'язниці офіційної слави, заплативши за неї живою смертю [...]». У страшну добу сталінських репресій одних письменників розстріляли, других – заслали в концтабори, третіх розтлили. Тичину репресували визнанням. Покара славою – одна з найновіших і найнефективніших форм боротьби з мистецтвом» [6].

Захоплює й те, яку волю до життя й творчості мав П. Тичина, щоб стільки десятиліть писати «до шухляди» один твір, широку епічну поему про життя «духової людини». Цей твір оберігав його від зневіри,

він став поетично-філософським кредо митця. Як і Г. Сковорода, П. Тичина торував свій власний шлях у житті й літературі, «пробивав, як міг, крізь непрохідні джунглі нашого 20 століття свою власну стежку» [4, с. 63]. Їхнім життєвим кредо стала філософія самопізнання («Пізнай себе самого»), а ми на сьогодні, попри написані дослідження, маємо величну, проте майже легендарну й недостатньо вивчену постать і спадщину Г.Сковорода та недооцінену спадщину П. Тичини.

1. Багалій Д. Український мандрований філософ Г. С. Сковорода. К.: Вид-во «Орія» при УК СП «Кобза», 1992. 472 с.
2. Барабаш Ю.Я. Вибрані студії. Сковорода. Гоголь. Шевченко. К.: Видавн. дім «Києво-Могилянська академія». 2006. 744 с.
3. Грабовська І. Ідеї справедливості у філософії Григорія Сковорода в контексті західної філософської традиції трактування поняття справедливості (до 300-річчя філософа). *Українознавство*, №2(83), 2022. С. 26–32.
4. Лавріненко Ю. Павло Тичина і його поема «Сковорода». *Відбитка з журналу «Сучасність»*, 1, 3, 5. 1980. 63 с.
5. Махновець Л. Григорій Сковорода. Біографія. К.: Наук. думка, 1972. 255 с.
6. Поема-симфонія «Сковорода»: жанрові й проблемно-тематичні особливості. *Павло Тичина (1891-1967). Українська література кінця XIX – початку XX ст.* URL: https://ukrlit.net/textbook/10klas_14/54.html
7. Попович М. Григорій Сковорода: Філософія свободи. К.: Майстерня Білецьких, 2008. 256 с.
8. Рева Л. Григорій Сковорода (1722–1794) – уродженець України, філософ світового рівня. *Наукові записки*. Т. 19. Кн. 1. К.: Інститут археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. С. 351–366.
9. Сковорода Г. Наркісс. Разглагол о том: узнай себе. *Повне зібрання творів у 2 т.* Т. I. К.: Інст-т філософії АН УРСР. 1973. 574 с.
10. Тичина П. Сковорода (Симфонія). *Твори*. Київ: Молодь. 1990. С. 144–158.
11. Ушкалов Л. Українське барокове богослов'я: сім етюдів про Григорія Сковороду. Харків: Акта, 2001. 221 с.
12. Чижевський Д. Історія української літератури: Від початків до доби реалізму. Тернопіль: Феміна, 1994. 480 с.
13. Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: Розмисли. К.: Університет. вид-во «Пульсари», 2008. 526 с.
14. Z. O. Yankovska, L. V. Sorochuk. Anthropocentric dimensions of Ukrainian Culture (in the Context of the Archetype of wise old Man). *Anthropological measurements of philosophical research. Proceedings Scientific Publication Issue 18*, 2020. Pp. 87–101. URL:

http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/12796/1/AMPR_18.pdf

References

1. Bahaliy D. (1992). *Ukrains'kyj mandrovanyj filosof H.S. Skovoroda* [Ukrainian traveling philosopher H.S. Skovoroda]. Kyiv: Vyd-vo «Orii» pry UK SP «Kobza». 472 p. (In Ukrainian).
2. Barabash Yu.Ya. (2006). *Vybrani studii. Skovoroda. Hohol'. Shevchenko* [Selected studios. Skovoroda. Gogol. Shevchenko]. Kyiv: Vydavn. dim «Kyievo-Mohylians'ka akademiia». 744 p. (In Ukrainian).
3. Hrabovs'ka I. (2022). *Idei spravedlyvosti u filosofii Hryhoriia Skovorody v konteksti zakhidnoi filosofskoi tradytsii traktuvannia poniattia spravedlyvosti (do 300-richchia filosofa)* [Ideas of justice in the philosophy of Grigory Skovoroda in the context of the Western philosophical tradition of the interpretation of the concept of justice (to the 300th anniversary of the philosopher)]. *Ukrainoznavstvo*, №2(83). Pp. 26–32. (In Ukrainian).
4. Lavrinenko Yu. (1980). *Pavlo Tychyna i joho poema «Skovoroda»* [Pavlo Tychyna and his poem "Skovoroda"]. *Vidbytko z zhurnalu «Suchasnist'»*, 1, 3, 5. 63 p. (In Ukrainian).
5. Makhnovets' L. (1972). *Hryhorij Skovoroda. Biohrafiiia* [Hryhorij Skovoroda. Biography]. Kyiv: Nauk. dumka. 255 p. (In Ukrainian).
6. *Poema-symfoniia «Skovoroda»: zhanrovi j problemno-tematychni osoblyvosti. Pavlo Tychyna (1891-1967). Ukrains'ka literaturatura kintsia KhKh – pochatku KhKh st.* [Poem-symphony "Skovoroda": genre and problem-thematic features. Pavlo Tychyna (1891-1967). Ukrainian literature of the late 19th and early 20th centuries]. URL: https://ukrlit.net/textbook/10klas_14/54.html (In Ukrainian).
7. Popovych M. (2008). *Hryhorij Skovoroda: Filosofiia svobody* [Hryhorij Skovoroda: Philosophy of Freedom]. Kyiv: Majsternia Bilets'kykh. 256 p. (In Ukrainian).
8. Reva L. *Hryhorij Skovoroda (1722–1794) – urodzhenets' Ukrainy, filosof svitovoho rivnia* [Hryhorij Skovoroda (1722–1794) was a native of Ukraine, a world-class philosopher]. *Naukovi zapysky*. T. 19. Kn. 1. Kyiv: Instytut arkeolohii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevs'koho NAN Ukrainy. Pp. 351–366. (In Ukrainian).
9. Skovoroda H. (1973). *Narkiss. Razghlahol o tom: uznaj sebe* [Narkiss. The phrase is about: know yourself]. *Povne zibrannia tvoriv u 2 t.* T. I. K.: Inst-t filosofii AN URSR. 574 p. (In Ukrainian).
10. Tychyna P. (1990). *Skovoroda (Symfoniia). Tvory* [Skovoroda (Symphony). Writings]. Kyiv: Molod'. Pp. 144–158. (In Ukrainian).
11. Ushkalov L. (2001). *Ukrains'ke barokove bohomyslennia: sim etiudiv pro Hryhoriia Skovorodu* [Ukrainian Baroque Divine Thought: Seven Etudes about Hryhorij Skovoroda]. Kharkiv: Akta. 221 p. (In Ukrainian).
12. Chyzhevs'kyj D. (1994). *Istoriia ukrains'koi literatury: Vid pochatkiv do doby realizmu* [History of Ukrainian literature: From the beginning to the age of realism]. Ternopil': Femina. 480 p. (In Ukrainian).
13. Shevchuk V. (2008). *Piznanyj i nepiznanyj Sfinks: Hryhorij Skovoroda suchasnymy ochyma: Rozmysly* [Known and unknown Sphinx: Hryhorij Skovoroda through modern eyes: Reflections]. Kyiv: Universytet. vyd-vo «Pul'sary». 526 p. (In Ukrainian).
14. Z. O. Yankovska, L. V. Sorochuk. (2020). Anthropocentric dimensions of Ukrainian Culture (in the Context of the Archetype of wise old Man). *Anthropological measurements of philosophical research*. Proceedings Scientific Publication Issue 18, Pp. 87–101. URL: http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/12796/1/AMPR_18.pdf